

Av Landsmålsarkivets frågelistor äro till augusti 1929 följande tryckta:

1. MJÖLKHUSHÅLLNING.
2. TRÖSKNING.
3. PERSONERNA I GÅRDEN OCH BYN.
4. HIMLAVALVET OCH VÄDERLEKEN.
5. TID OCH TIDSINDELNING.
6. BRÄNNVINSBRÄNNING.
7. LÖV- OCH MOSSTÄCKT.
8. GRUVOR.
9. RENLIGHET.
10. TILLTAL OCH HÄLSNINGAR.
11. HANDEL OCH LIVET PÅ FÄRDVÄGAR.
12. FÄBODVÄSEN.
13. ELD OCH ELDGÖRNING.
14. BIN OCH BISKÖTSEL.
15. HÅGNADER.
16. BRÖDET OCH DESS TILLREDNING.
17. KOLNING.
18. TJÄRBRÄNNING.
19. NÖDBRÖD.
20. SKOR OCH SKOTILLVERKNING.
21. STRUMPOR, VANTAR M. M.
22. TRÄSLÖJD.
23. BYSMIDE OCH HOVSLAGERI.
24. SKIDOR, SNÖSKOR, SKRIDSKOR.
31. UPPFOSTRAN.

Under förberedelse äro:

25. SLÅTTER.
26. HYTTOR.
27. JORDENS BEARBETNING.
28. LEKAR.
29. ORD OCH UTTRYCK FÖR RÖRELSE.
30. VATTEN OCH VATTENDRAG.

Dessutom äro under förberedelse, under medverkan från andra institutioner och från enskilda, frågelistor rörande gåtor, människokroppen, människokroppens sjukdomar och deras botande.

31. UPPFOSTRAN

LUND 1929

Aktiebolaget Skånska Centraltryckeriet

Uppfostran.

I. Uppfostran i hemmet.

Anm. Vissa begreppsgrupper, som möjligen skulle väntas i föreliggande kap., ha reserverats för andra, planerade frågelistor, t. ex. rörande barnet, själsegenskaper, kyrkliga förhållanden, byorganisation.

Finns något ord med den allmänna betydelsen 'uppfostran' (*aga, fostra, tukta*)?

Finns ordet *aga* i målet, och vad betyder det ('uppfostra'? 'skrämma'? 'utdela kroppsstraff'?)? Finnas orden *hårdagad* och *lättgad*? Finnas andra bildningar på *aga*, t. ex. *agasam, agelös, agelig*? Finns uttrycket *ha aga av någon* i betydelsen 'ha respekt för någon, vara rädd eller blyg för någon'? Finns ett ord *ågom* eller ett uttryck *ligga på åga*, och vad avses med dem? Finns ordet *lättvist*, och vad betyder det ('som lätt fattar anvisningar och tillrättavisningar')?

Beteckningar för 'respekt' (*åga, farhåga, fasa*)? för 'respektgivande' (*farsam, ågsam*)? för att 'ha respekt för' (*ha aga utav, bära fara för*)?

Finnas bildningar på *fostra*, t. ex. *barnfostrad* 'väl uppfostrad som barn', *till fostrings* 'till uppfostran', *fosterkrupp, fosterdvärg, uppfostringsbarn* 'fosterbarn', *barnfoster* (neutr.) 'barnpiga'?

Belys genom exempel betydelsen av ord som *tukt, tukta, tuktdad, upptuktelse, tuktlös*! Finns uttrycket *ge tukt till* i betydelsen 'förmå sig till' etc., t. ex. *jag gav inte tukt till att säga det* 'jag var för stolt att säga det'?

Snäll (fräk, skamper)? Vilken är skillnaden i betydelse mellan *fräk* och *skamper*? *Lyda* (styr det dativ?)? *Lydig* och *olydig* (styra de dativ?)? Andra beteckningar för 'lyda' (*höra, vörda våla, sätta, vänna*)? för 'lydig' (*hörsam*)? för 'olydig, egensinnig' (*stel, stjäl, stelsint, uppstunasig, vräng*)? Giv ex. på uttryck, används till eller om olydiga barn (»Den egna viljan ska brytas», »Din vilja står i skogen och växer», »Din vilja sitter i käppändan», »Din vilja sitter i mors kjolsäck»)!

Blyg (blygen)? Andra beteckningar för 'blyg' (*förbosam, för-rädd, hepen, nepen, skygg*)? Finns särskilt uttryck för 'skygg genom alltför stränga tillrättavisningar' (*förhamad*)? *Djäv (fram-fus, framfusig, förflugen, påbärsen)? Bortskämd (bortklemad, kelen, bortkälad)?* Beteckningar för 'bortskämt barn' (*kelkotte, keldägge, gökunge, klemgris, mjölksipp*)? för 'skämma bort' (*dägga, kleva med, klevna*)?

Skrämman (skrämma till, bua, rüda)? Skräckgestalter, med vilka barn skrämdes till lydnad, tystnad etc. (*balle, bastugubben, buseman, mörkbusen, källbusen, brunnkässan, brunngubben, hundegubben, mörksuggan, råmgubben, bölen, skinnarbölan, näcken, rovgumman, ugnsskrämen*)?

Beteckningar för 'grinigt barn' (*gnögsellås, pitlös, gnällmäns, grinel, grinsibb, grinolle, morsgris, lipsill, pipsill, ynkrugg, råmpäl*)? för 'elakt (ondskefullt) barn' (*byting, bälgskvättning, bängel, gast, härting, illbating, ljuting, otering, otäring, otäge, pojkgaffel, tyrann*)? för 'lättjefullt barn' (*loja, löda, mjäglus*)? för 'alltför livaktigt barn' (*avgud, ballsvättning, vildbasare, yrbasare, bullerbas, vildbating, kniffel, murvelunge, ras, yrhätta*)?

Beteckningar för 'osnyggt barn' (*dretgris, dretkvant, lortgris, mägghund*)? för att 'väta i sängen' (*miga under, pissa under, pissa sängen*)? för 'barn, som väter i sängen' (*pissbock, pissesjolk, pisseruska, piss-stut, pissväska*)? för 'snorigt barn' (*snorjärs, snorhorn, snorkvadd, snorplutt, snorvask, snörnos*)? för 'barn, som dregla' (*dregelpelle*)?

Bocka sig (buga, buxera)? Niga (hur böjes ordet?)? Ge vackra handen (ge vacker hand, fina handen)? 'Ta av sig mössan'?

Sträng (strängd)? Banna (skrupensa, toffla upp)? Bannor (finns även singular form?)? Andra beteckningar för 'bannor' (snubbor)? Näpsa (nöfsa, snöfsa)? Näfsligt 'som känns, som om det innebure en näpst'? Gräla (jamlä, kyta, kätä)? Ovet? Finns ett verb ovetta? Snäsa (snesa, snära)?

Hur länge ansågos barnen underkastade föräldrarnas myndighet (till myndig ålder? till giftermålet? även efter detta?)? Förekom det, att även barnen togos till råds, då något för familjen viktigt beslut (t. ex. om försäljning av skog) skulle fattas?

Giv ex. på beteckningar för 'ett barnsligt, om ännu ej avslutad uppfostran vittnande sätt att uppföra sig' (*barnfolor, omaglighet*)? för 'individ, som uppför sig så' (*omage, krippomag*)? Finnas motsvarande adjektiv (*omaglig, osnuten, inte torr bakom öronen*)? *Ha folkvett* (»stort huvud, litet vett»)?

Giv ex. på *sedelärande talesätt, ordspråk, verser och trosföreställningar etc.*, särskilt använda vid barnuppfostran och avseende:

1) *Renlighet*: Om ett barn petar näsan, säges: »Kråkan hac-

kar bort näsan.» Om barnet stryker snor på ärmarna, kommer korpen och skriker: »Snorarm! Hugg hål!» »Inte gå och suppa snor!» »Kropp int' noson!» (klia inte näsan). Ett barn får inte *ge sig*, då mor kammrar det: »Om lössen få råda, sno de rep om håret och släpa dig åt sjön.»

2) *Bordsskick*: Barnet får inte lämna matrester i skålen: »Nu äta vi till vackert väder.» Inte lämna brödrester (»hundbiten»). Ta för sig med vackra handen. »Tiga och låta maten täppa mun!» »Det var ett vap, som sjöng, när det åt.» »Inte broa (bygga) en väg från fatet till mun!»

Till barn, som ej passar måltid: »Den, som inte passar på sin ti', han får gå sin måltid förbi.»

Till barn, som vill ha mat före de stora: »Folk först, och långöron sedan!»

Till barn, som ratar maten: »Den, som ej vill kålen suppa, får ej fläsket nupa.»

3) *Gott uppförande i övrigt*: Inte göra grimaser: »Om tuppen gal och vinden vänder sig, blir du sådan.» Inte stödja huvudet i händerna: »Inga stöttor under nya hus!» Inte vissla, för då lockar man på den Onde (»då viskar Gammel-Erik på rumpan»). Inte göra solkatt, för det retar den Onde. Inte leka med elden, för då väter man i sängen. Inte röra något olovandes, för tjuven börjar med en knappål (spik) och slutar med en silver-skål. Barn skola vara *gömgättna* (sparsamma), ty den, som inte gömmer dalern, får aldrig riksdalern.

Till barn, som står och gapar: »Ta igen ögonen, och tack för lånet!» Till barn, som inte hälsar: »Jag förstår, att du hälsar, för jag ser, att du gapar.» »Det var synd om dig, som vart häslös.» »Har du ägg i mössan, pojke?» Till nyfiket, frågvis barn: »Nyfiken i en strut. Öppnas på locket, så kommer han ut.» »Frågvis får int' allt veta.» Till barn, som härmnar någon: »Skäckläppe, häng på vägg fyra spikar i ditt näbb!» Till barn, som blir gnälligt mot kvällen: »Soli gynnar hålla. Barn gynnar gnälla.» Till barn, som säga: »Får ja'n!»: »Får-Jan ä' dö', men Gums-Pelle lever.» Till barn, som fråga: »Vad ska vi göra?»: »Ta ett par kattor och köra.»

Giv även andra ex. på folktro rörande barnet, vilken står i samband med dess uppförande och uppfostran, såsom: barn skola ej leka begraving, ty det bådar dödsfall; ej bära varandra som lik; ej göra gravkullar av sand; ej gå på alla fyra, med huvudet mot golvet etc.!

Finnas allmänna talesätt rörande barn och barnuppfostran, t. ex. »Det ska böjas i tid, som krokigt ska bli.» »Barn är i by, som det hemma är vant.» »Små grytor ha också öron.» »Höstnatta å barnaröva kan aldrig'en lita på.» »Åhå för dom barna; då en skickar dom te körka, så gå dom te kvarna!»?

II. Barnskolan.

Skola (hur böjes ordet? är det mask. eller fem.?)? *Han går i skolan* (dat. eller ack.?)? Förekom, att en viss skola benämndes efter den person, som höll den, t. ex. *Britaskolan*? Användes ordet *skola* i vissa stående uttryck, t. ex. *skvallra ur skolan*?

Finns i målet ett verb *skola*, t. ex. *han får skola, hur han vill* 'han får studera, hur han vill', *han skolar* 'han är skol-lärare', *han skolar barnen* 'han undervisar barnen', *skola sig* 'gå i skolan', *skola upp pojken* 'banna pojken'? Finns formen *skolad*, och vad betyder den ('som gått i skola', 'som gått i lärdoms-skola', 'lärd')?

Lära? Betyder ordet såväl 'undervisa' (t. ex. *lära barnen*) som 'lära sig' (t. ex. *han har lärt katekesen, lärt läxan*)? Finns formen *lära sig*? Förekommer ordet i stående uttryck, t. ex. *Jag ska lära dig*? Finns ordet *lärd* som enkelt ord, och vad betyder det ('som gått i skola', 'fullärd')? Finnas uttryck som *lärd i jorden* 'kunnig i jordbruk', *lärd på vattnet* 'kunnig i simning'? Giv ex. på sammansättningar med *-lärd*, t. ex. *boklärd, doktorslärd*! Finns substantivet *lära* (t. ex. *skicka pojken i lära*) med sammansättningar som *doktorlära, prästlära*? Finns adjektivet *lärig* 'läraktig'? Finns *läring* 'lärapojke'?

Beteckningar för olika slag av på landsbygden belägen skola: a) Med hänsyn till skolstadium och anordning i övrigt: *småskola, lillskola, mellanskola, storskola, fastskola, omgångsskola* (= 'ambulatorisk skola')? Vad avsågs med *mellanskola*? b) Med hänsyn till tiden för undervisningen: *vardagsskola, söndagsskola*? Vilka ämnen förekommo i söndagsskolan? c) Med hänsyn till läget: *kyrkskolan, bruksskolan* etc.?

Hur var Eder hembys barnundervisning anordnad, innan statlig skolplikt infördes? Årlig skoltid? Daglig skoltid? Raster? Beteckning för ett barns *skoltid* (*skolgång*)? *Skolgammal* 'så gammal, att skolgången bör taga sin början'? Beteckningar för att 'sluta skolan' (*gå på sig skolan, gå ut skolan*)?

Skolstuga? Var särskild stuga i byn avsedd till skola? Bodde läraren i denna? Eller hölls skolan turvis i olika gårdar? Beskriv skolstugans inredning! *Stamfat* för dricka? *Pissbytta*? *Svartavla* (*trätavla*)? *Sandbänk* (*sandlave*)? Fanns någon benämning på de barn, som voro i tur att sköta eldningen (*eldpelare*)? Vad skulle barnen medföra till skolan (vedträ? malt till dricka? spön till aga? hackat granris till golvet)? Förekom ordnad in- och utmarsch i skolstugan (med händerna på ryggen)? Företog läraren någon granskning av barnens renlighet (naglar, hår etc.)?

Skolbarn (*skolunge, skolkrupp*)? Giv ex. på sammansättningar med dessa ord, såsom *lillskolbarn, mellanskolkrupp, storskol-*

unge! Benämning för 'av läraren särskilt omtyckt lärjunge' (*gullgosse, gullgris, gullklimp, fjäsk*)? 'av läraren hatad eller illa behandlad lärjunge' (*strykpojke*)? *Ha medhåll*? *Ha mothåll*? *Skvallra* (*slapa, skrävla, ralla, klabba, pallra, sladdra*)? *Skvallerbytta* (*klabbspit, pallerbytta, sladderätta, slape, slapertaska, slaptitt*)? Funnos föraktfulla talesätt till och om den skvallrande, ex. *har du saltat klabben, din klabbspit*? eller *slaptitt sket i byxorna i fjol*?

Beteckningar för byskolans lärare eller lärarinna (*skolläraren, lärarinnan, mäster, skolmästaren, lärmor, läs-Brita, skolmos-ter, herrn*)? Vad menas med *rotskolmästare*? Giv exempel på öknamn på lärare! Finnas verbalbildningar som *skolmästra* 'kritisera', *skollära upp* 'banna'?

Hur underhölls läraren av bybefolkningen (*skolroten*)? Bars mat till honom, eller åt han i gårdarna? *Skolklubba*? *Skolmat-skicka*? Hur beräknades antalet matdagar i gårdarna (efter varje gårds antal skolbarn eller med bortseende härifrån)? Hade läraren kontant betalning, och i så fall hur mycket? Av vilka erlades denna betalning?

Hur tillgick undervisningen i *innanläsning* (*räkna bokstäverna, stava, halvstava, helstava, lägga ihop, läsa rent, läsa flytande*)? Hur tillgick stavningen? Skämt härom, t. ex. »h-a-n-d, säger näve»? *Abc-bok* (*abz-bok, abet*)? *Peksticka* (*lässticka, pekpinne, prekepin*)? Benämningar på olika stilar (*tyska, gammalstil, laten, latinbokstäver, krusigord*)? *Bokstav* (*ord*)? Funnos namn på bokstäverna, t. ex. *jådd=j*? Liknade man bokstäverna vid något, t. ex. *s* vid en snigel? »K hidder den, som e kryled liasom kålen ude i haven.» Brukade tuppen *värpa* eller *kucka* i abc-boken?

Katekesen? Andra benämningar på katekesen (*svarboken*)? *Läsa innantill* (*innan, inne-i, innanåt*)? *Läsa utantill* (*utan, utur, utanåt*)? *Stycke* (*duktig i sina stycken*)? Benämningar på vissa stycken (*hustavlan, botpsalmerna, satanasisymbolum*)? *Psalmboken* (finns exempel på, att *p* borde uttalas?)? Förekom även *bibliskan*?

Förekom undervisning i *skrivning*? Eller lärde man endast att rita var och en sitt bomärke? Om skrivundervisning förekom, vad slags materiell kom till användning: sandbänk (varmed skrev man i denna?)? griffeltavla (*stentavla*)? griffel (*griffyl*)? enstyvers pappersark? *Skriva* (hur böjes ordet?)? Förekommo skämt, som t. ex. »Har du vek skrivhand?»? Beteckningar för att 'skriva dåligt' (*klottra, råta, skriva kråketär*)? för 'som kan läsa skrivet' (*skriftläsen, skriftläsigt*)?

Förekom undervisning i *räkning*? *Räkna* (hur böjes ordet?)? Beteckningar för 'multiplikationstabellen' (*gångtabellen, gångertabellen, tabulan*)?

Läxa? *Läsa* (*lära*) *läxan*? *Bakläxa*? Beteckning för 'barn,

som läser på bakläxa' (*bakläxgubbe*)? Vad hade man att iakttaga för att den inlärd läxan skulle ihågkommas (slå läxboken tre gånger mot pannan? läsa läxan på fastande mage? lägga läxboken under huvudkudden?)?

Vad betydde det, om man råkade tappa läxboken? Fick man själv ta upp en tappad läxbok? Hur skulle man bete sig, om ingen annan fanns till hands för att ta upp boken?

Vilka tydor och märken hade man i övrigt för skoldagen och skolarbetet? Lyckligt eller olyckligt möte på vägen till skolan?

Straff? Straffa? Äro dessa ord levande i målet, och vad betyda de? *Strafsera?*

Giv exempel på i tal till skolbarn särskilt använda okvädinsord (*drumdalius, drummel, latoxe, latsäck, bökungar*)? *Skamvrå* (*skämme-krok*)? *Stå i skamvrån* (*stå skamvrå*)? Finns uttrycket *rida brandkara* (=eldgaffel), och vad betyder det? *Sitta* (*rida*) på *limskafvet*? *Sitta på trämärren*? Användes degraderingstecken, såsom åsneöron, brickor (med påskrift som *lat*) etc. Begagnades rep (med eller utan knutar) att slå med?

Lugg (i betydelsen 'dragande i håret')? *Luggan*? Andra ord för 'lugg' (*hårnot, luv*)? Beteckningar för *lugga* (*luva, draga hårnot, rätta ut hårspikarna, snugga, taga i torven åt någon, noskas*)?

Örfil (*öring, örhejare, tocksil, snärjel, orre, kindfisk, sinkadus, torvel, hurrel, hurring*)? Beteckningar för 'slag på munnen' (*munfisk*)? *Handplagg* (*handpala, handklåde, plaggor*)?

Stryk (finns någon böjningsform av ordet?)? Andra beteckningar för 'stryk' (*bas, dalj, dask, klänning, pisk, prygel, smäll, stut, brackstut, innanstut*)? Skämtsamma omskrivningar för 'stryk' (*björkolja, påkolja, rammelbuljong*)? Uttryck för att 'få stryk' (*få på gula*)? Beteckningar för 'slå' eller 'ge stryk' (*arsbulta; banka på; basa, baska; blaka på; dalja; dorga; drama, drämma till, drumma; dunta till; dåka till; dänga; fladda; flinta; hyda; karnyffla, knybbla, knyffla på; knosträ; koransa; plagg, plugga; plätta till; prygla; puckla, pula; sluska; smacka, smicka, smocka; smaska, smiska; stryka, sträka; svepa; torva till; träma*)?

Benämningar på straffredskapen: *färta; karbas; ris* (*björkris, björkspråte*); *rotting; svege*? Finnas skämtsamma omskrivningar, t. ex. *Berke-Nisse, Mäster Erik, Herr Hasselkvist, lille mäster Elkegren*? Beteckningar för olika slags märken i huden efter slag (*röll, röls; strena; strimma; svepa*)?

Finnas några minnen av *lancastermetodens* tillämpning i skolan på Eder ort (*monitör, telegraf* etc.)?

Finnas från *det moderna skollivet* på orten några ord med dialektal färgning, t. ex. *bläk* 'bläck', *decka, puka, trucka* 'plugga', *fasika* 'facit', *grassera* 'bråka', *kasja, kattugga* 'kautschuk', *knorva* 'kugga', *läxna* 'läxa', *papir* 'papper'?

III. Nattvardsskolan.

Beteckningar för 'nattvardsskolan' (*lässkolan, läsningen, skriftskolan*)? för att 'gå i nattvardsskolan' (*gå och läsa, gå för prästen, läsa för prästen, gå när prästen, gå när prästgården, läsa sig fram*)? för 'som genomgått nattvardsskolan' (*skriftläsen, skriftskolgången*)? *Läspräst*?

Beteckningar för 'barn, som går i nattvardsskolan' (*läsbarn, läskripp, läsglytt, läspojke; läskulla, lästös*)? för 'läskamrat' (*läskamrat, läsekamrat*)?

Beteckningar för att 'bli utesluten från konfirmationsundervisningen' (*bli frånsatt*)? för att '(ej) få tillträde till konfirmationsförhøret' (*få lov, få olov*)? för att 'underkastas konfirmationsförhör' (*stå på kyrkgolvet, stå på gången, stå på gångan, läsa på gänget, gå i förhøret, gå fram*)?

Berätta om *tro och sed angående nattvardsskolan*, med beaktande av följande synpunkter: Vid vilken ålder ansåg man barnen mogna att gå och läsa? Skilde man i detta avseende på gossarna och flickorna?

Känner Ni från Eder bygd till någon egendomlig sed, då prästen och läsbarnen första gången möttes (t. ex. att man badade tillsammans)? Skulle barnen medföra gåvor (t. ex. smör och ägg) till prästen? Hur benämndes dessa gåvor?

Känner Ni några frågor och svar av folkpsykologiskt intresse från undervisningen eller examina i nattvards- eller annan skola?

Vad hade man att vid själva konfirmationsförhøret iakttaga i fråga om dräkt och uppförande? Hur placerades konfirmanderna i kyrkan (efter förmögenhet? efter kunskaper? gossar och flickor var för sig?)?

Fanns något samband mellan nattvardsskolan och husförhøren? Minns man, att genomgången konfirmation var villkor för tillstånd att gifta sig?

IV. Den lärda skolan i folkmun.

Benämningar på lärda skolor av olika slag (*katedralskola, apologistkola, trivialskola, prästskola, latinskola*)? Förekom, att en lärd skola benämndes efter staden, där den var belägen, t. ex. *Lunda skola, Falu skola*? Benämningar på lärjunge i lärdomsskola eller i viss klass av sådan skola (*balle, bissing, bult, djäkne, katedralpojke, rätta, knape, kvartan, överbrädskvartan, nederbrädskvartan*)? Beteckning för 'rektorsklass' (*knapeläxa*)?

Finnas uppgifter om för lärdomsskolan speciella straffarter (*stutpall, proban, prubban*)? Giv exempel på de gamlas föreställ-

ningar om vad man lärde sig i lärdomsskolan (*läsa bibeln baklänges*)? Funnos föreställningar om lärda skolor i trolldom eller annan farlighet (*Wittenbergsskolan, fritänkarskolan*)? *Läsa svart-abc*? *Doktor Faktus* (Faust)? Hur yttrade sig föräldrars, syskons och allmänhetens speciella högaktning för dem som gingo (eller gått) i den lärda skolan (respektive den lärda vägen?)?

I anslutning till ovanstående vore det tacknämligt, om prov meddelades även på skol-, seminarie- eller studentslang, med uppgift, om de behandlade orden och uttrycken i de särskilda fallen funnit väg ut bland allmogen (t. ex. *kugga, kria, sylta, överliggare*).

Svar på denna frågelista torde sändas under adress Landsmålsarkivet, Universitetsbiblioteket, *Uppsala*, varifrån den, som tänker besvara listan, kan rekvirera papper av arkivets format samt en promemoria, innehållande anvisningar för besvarandet.

Detta frågeformulär utgör en del av volym 26 i Årsböcker i svensk undervisningshistoria (redaktion: Lektor B. Rud. Hall, Lund) och är i augusti 1929 tryckt å A.-B. Skånska Centraltryckeriet, *Lund*.